

Alfred Uhl

Jak maskovat etické otázky ve výzkumu závislostí

Jestliže je myšlení příjemné, pak ještě nezačalo

Jak maskovat etické otázky ve výzkumu závislostí

Jestliže je myšlení příjemné, pak ještě nezačalo

© 2007 Radcliffe Publishing Ltd, United Kingdom
ISBN původního vydání v angličtině:
978-1-84619-093-3

© Vydal/ Úřad vlády České republiky, 2008
1. vydání v jazyce českém

ISBN 978-80-87041-39-0

Jak maskovat etické otázky ve výzkumu závislostí

Jestliže je myšlení příjemné, pak ještě nezačalo

Autor / Dr. Alfred Uhl

Překlad / Mgr. David Fuchs

Editor českého vydání / Mgr. Pavla Chomynová

Český překlad této publikace je vydáván se souhlasem autora a původního vydavatele. V původním vydání se jedná o desátou kapitolu sborníku *Drugs in Society – European Perspectives*, vydanou nakladatelstvím Radcliffe Publishing Ltd (Spojené království). Jako podtitul českého vydání bylo použito motto, které autor uvádí na začátku svého textu. Webové stránky vydavatelství: www.radcliffe-oxford.com. Knihu je možno si objednat na této adrese: <http://www.radcliffe-oxford.com/books/bookdetail.aspx?ISBN=1846190932>. Autor, Dr. Alfred Uhl, je ředitelem Centra pro koordinaci a informace v oblasti alkoholu a výzkumným spolupracovníkem Ludwig-Boltzmann-Institutu pro výzkum závislostí ve Vídni, Rakousko.

PROFESIONALITA ANEB „KLAM TOUŽEBNÝCH PŘÁNÍ“	7
HODNOTOVÉ SOUDY, ETIKA A „NATURALISTICKÝ KLAM“	8
PROTIDROGOVÁ POLITIKA ZALOŽENÁ NA DŮKAZECH	8
NAVRHOVANÁ ALKOHOLOVÁ POLITIKA A „NATURALISTICKÝ KLAM“	9
DOPADY DANĚ Z OVOCNÝCH ALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ (ALCOPOPS) V NĚMECKU A „PILÁTSKÝ KLAM“	11
KONFLIKT MEZI VÝROBCI ALKOHOLICKÝCH NÁPOJŮ A VEŘEJNÝM SEKTOREM A „FALEŠNÉ DILEMA“	12
JSOU KONOPNÉ LÁTKY NEBEZPEČNÉ? A „FALEŠNÉ DILEMA“	12
TEORIE VSTUPNÍ BRÁNY A „KLAM <i>POST HOC ERGO PROPTER HOC</i> “ A „KLAM ASOCIAČNĚ ZATÍŽENÝCH SLOV“	13
SPOTŘEBA ALKOHOLU A DOPRAVNÍ RIZIKO A „KLAM ZATAJENÉHO DŮKAZU“	14
EKONOMICKÉ NÁKLADY ZNEUŽÍVÁNÍ LÁTEK A „NAIVNÍ OMYL“	15
ÚMRTÍ V SOUVISLOSTI S UŽÍVÁNÍM LÁTEK A „NAIVNÍ OMYL“	16
DEBATA O PROTIDROGOVÉ POLITICE A „FALEŠNÉ DILEMA“	17
ZÁVĚR	17
ODKAZY	17

Výzkum protidrogové politiky je běžně prezentován jako objektivní činnost bez hodnotových soudů, ale logicky vzato, z pouhých faktů praktické závěry odvodit nelze. V metodologii vědy se pokus o výše uvedené označuje výrazem „naturalistický klam“. V důsledku toho představuje výraz „politika založená na důkazech“ – při doslovném výkladu – protimluv popírající sebe sama (oxymoron). Tato práce se rovněž zabývá několika dalšími klamy, s nimiž se setkáváme v empirickém výzkumu závislostí, dále odhalí, že některé populární úvahy jsou nekonzistentními a nelogickými nástroji zastánců určitého názoru, a konečně předkládá stanovisko, že specifická úloha výzkumného pracovníka je zcela neslučitelná s úlohou stoupence určitých názorů a/nebo zájmových skupin.

Cílem této práce je popsat a analyzovat některé běžné logické klamy ve výzkumu závislostí – zvláště pak některé klamy, které maskují etické otázky – ilustrované jednoduchými příklady. Nebudu rozlišovat mezi klamy, v nichž jsou ti, kdo se jich dopouštějí, oběma své vlastní nedostatečností (paralogismus), a situaci, kdy jsou jiní uvedeni v omyl záměrně (sofismus), protože jsem přesvědčen, že omyl a úskok nejsou dvěma samostatnými kategoriemi, nýbrž dvěma krajními body, přičemž většina případů se vyskytuje někde na spojnici mezi nimi. Psychoanalýza nám říká, že motivy lidského jednání jsou zřídka plně vědomé, a podle teorie disonance je mnohdy snazší uvést v omyl sebe sama než úmyslně uvést v omyl ostatní – přinejmenším z dlouhodobého hlediska. Mnohé z omylů a souvisejících praktických příkladů zde rozebíraných nejsou pro vědce nijak obtížně pochopitelné a jsou mezi metodiky a epistemology dobře známy už dlouho. Dále uvedené příklady jsou spíše nesystematickým výběrem neobvyklých pohledů na věc, popisem logických chyb a rozбором metodologických problémů, které předkládám s cílem zlepšit myšlení jak podle kritických metodických vodítek, tak myšlení o etickém základu praktických závěrů.

Profesionalita aneb „klam toužebných přání“

Před několika lety jsem měl přednášku o problémech výzkumu pro pracovníky protidrogové prevence a terapeutů a věhlasný vědec, který seděl se mnou na pódiu, nahlas poznamenal: „Já vím, že máte pravdu, ale o takových věcech nemůžete otevřeně debatovat před těmito lidmi!“ Ještě více ho vyvedlo z rovnováhy, když si uvědomil, že jeho poznámku slyšelo právě to obecenstvo, jehož důvěru ve vědu nechtěl ohrozit. Toto jednání, které se nachází kdesi na rozhraní mezi uvažováním založeném na toužebných přáních (Curtis, 2006)¹ na jedné straně a záměrným zakrýváním částí pravdy z důvodu zachování dojmu profesionality na straně druhé, ztěžuje řešení nejistot, dvojznačností v terminologii, empirických a logických nesrovnalostí a rozporů ve výrocích. Kolegové zpochybňující pověst profese kladením nepřijemných otázek a poukazováním na slabá místa nejsou přijímáni jako jedinci, kteří se snaží vědu posunout kupředu, ale naopak odmítáni jako defétisté, kteří páli do vlastních řad. To je však velmi krátkozraké stanovisko. Vytváření nereálného mýtu, že lze splnit každý úkol, klade na bedra těch, kdo jej vytvářejí, i na bedra jejich kolegů břímě nutnosti plnit nesplnitelné. Tím, že jsou systematicky zakrývány, se neřešené problémy vrší na sebe, až nakonec chybné myšlenkové konstrukce budou odhaleny a pověst celé profese dostane těžký zásah.

1 „Klam toužebných přání“ označuje odmítání něčeho pouze na základě toho, že si přejeme, aby to nebyla pravda.

Hodnotové soudy, etika a „naturalistický klam“

Výroky lze rozdělit na popisné výroky (faktické soudy o tom, co je) a normativní věty (hodnotové soudy o tom, co má být). Normativní věty se označují jako etické soudy. Filozofie (Humeův zákon²) obecně přijímá to, že etické soudy nelze odvodit logicky z pouhých empirických faktů (Hume, 1951). Každý sylogismus k dosažení etických závěrů vyžaduje zároveň nejméně jeden etický předpoklad. Chybná idea zakládání etických závěrů čistě na empirických faktech byla filozofem Moorem (1960)³ označena za „naturalistický klam“ a stala se dobře známým pojmem v metodologii vědy. To však neznamená, že etické otázky nemohou být tématem empirického výzkumu – opak je pravdou. Je nezbytné vymezit implicitní hodnotové soudy a učinit z nich soudy explicitní. Teprve tehdy, když všechny implicitní hodnotové soudy v našich vědeckých úvahách budou explicitní, je možné analyzovat, zda jsou etické premisy konzistentní vzájemně mezi sebou,⁴ se základními etickými principy a s faktickými důkazy.⁵ Výrazem „etické posouzení“ jsem už dříve označil proces vymezení a rozboru implicitních hodnot ve výzkumu (Uhl, 2000), avšak tento termín je dvojnásobný, protože může znamenat buďto „provést posouzení podle etických měřítek“, nebo „posoudit etický obsah výzkumu“. Přesnější je termín „posouzení implicitní etiky“ nebo téměř synonymní termín „posouzení implicitních hodnotových soudů“.

Protidrogová politika založená na důkazech

Jestliže se podíváme do historie lékařství a dalších humanitních oborů a uvážíme, jak mnoho vědců nadále shrnuje sporná zjištění výzkumu, předpoklady založené na selském rozumu a čiré spekulace do závěrů, jež jsou pak prezentovány jako spolehlivá vědecká fakta, je nepochybně na místě požadovat, aby výzkum byl „založen na důkazech“, a to ve smyslu „svědomitého, explicitního a uvážlivého užití současné nejlepší praxe“, jak to definoval Sackett (1996). Musíme si však být vědomi toho, že ve většině oblastí humanitních a sociálních věd naše závěry – i když se budeme snažit sebevíc – zůstanou poněkud nejisté a nejednoznačné. Ve většině oblastí jsou směrodatné studie ve smyslu dobře navržených, randomizovaných, kontrolovaných studií (RCTs) nedosažitelné. Jak uvádí Hartnoll (2004), musíme si uvědomit, že výzkum je *proces, v němž se relevantní otázky vyvíjejí, v němž se existující důkazy skládají k sobě jako kousky mozaiky, kdy se chybějící části dočasně doplňují na základě prostého rozumu a logiky, a nakonec vyjasňují dalším výzkumem. Výzkumník je podle této koncepce jako detektiv, který systematicky sbírá a třídí důkazy, dokud případ nevyřeší.*

Jestliže chápeme termín „založený na důkazech“ (tzv. evidence-based) tak, jak jej definuje Sackett, a jestliže v souladu s Hartnollovou koncepcí výzkumu přijmeme, že praktické strate-

2 Hume: „Rozum nemá žádný vliv na naše city a jednání. Je marné předstírat, že k morálce dospějeme pouhou rozumovou úvahou.“

3 Moore: „Jestliže však [člověk] zaměřuje dobro, jež není v témže smyslu přirozeným objektem, s jakým-koli jiným přirozeným objektem, pak je důvod označit to za naturalistický omyl.“

4 Například etická zásada nabízet pacientům nejlepší dostupnou léčbu je někdy v rozporu s etickou zásadou, že dospělé a přičetné osoby mají právo odmítnout léčbu, které nevěří.

5 Například etická zásada nabízet pacientům nejlepší dostupnou léčbu vyžaduje znalost toho, co je nejlepší dostupná léčba.

gie vyžadují rovněž rozhodování o etických zásadách, pak proti tomuto termínu nelze na-
prосто nic namítnout, jenže termín „založený na důkazech“ takto užíván a vykládán běžně
není. Obvykle s sebou nese jakousi auru „nezávislosti na subjektivních hodnotových sou-
dech“ a „potvrzení nade vší pochybnost“, což je nepochybně nepřiměřené a zavádějící. Ter-
mín „politika založená na důkazech“, jestliže ji chápeme jako politiku odvozenou výhradně
z důkazů, odporuje sám sobě – ve vztahu k mýtu o vědě bez hodnotových soudů představuje
naturalistický klam. Právě tak nepřijatelná je představa „potvrzení nade vší pochybnost“.
Tisknout slova „založený na důkazech“ na obálky lékařských knih jakožto známku kvality –
oblíbený zvyk – je dobrým příkladem toho, co Pirie (1985) označil za „klamné zaslepení vě-
dou“. Představa, že autoři se domnívají, že jejich práce optimálně uplatňuje logiku a empiric-
ké důkazy, jistě není nijak nová, avšak až do doby, než se objevil výraz „založený na důka-
zech“ (evidence-based), bylo otevřené prohlášení něčeho takového považováno za arogantní
a domyšlivé. S pomocí této nové terminologie může být tato troufalost nyní prezentována
jako názorově neutrální příklon k určitému metodickému směru.

Navrhovaná alkoholová politika a „naturalistický klam“

Co se týká alkoholové politiky, je důležité si uvědomit, že v západním světě existují dva velmi
odlišné pohledy na užívání alkoholu. Jeden pohled představuje severoevropská a anglosaská
„kultura rozpolcenosti/ambivalence“ a proti ní „kultura tolerance“ v zemích alpského regio-
nu a jihu Evropy, jak to vyjádřil Pittman (1967)⁶. Tradiční přístup k alkoholu v kulturách am-
bivalence je „paternalistický/kontrolující“. Tradičním přístupem k alkoholu v kulturách, které
alkohol tolerují, je přísně rozlišovat mezi střídmým užíváním alkoholu jakožto kulturní hod-
notou a zdrojem potěšení a zneužíváním alkoholu a závislostí jakožto problémovými oblas-
tmi. V důsledku toho je v kultuře tolerující alkohol upřednostňována strategie „democratic-
ká/emancipační“ v souladu s koncepcí podpory zdraví, kterou definovala Světová zdravot-
nická organizace (WHO) v *Ottawské chartě* (World Health Organization, 1986). Tato koncep-
ce neusiluje o omezení odpovědné konzumace alkoholu, nýbrž o omezení faktorů ovlivňují-
cích přechod od odpovědného k problémovému užívání a závislosti.

Nejvýznamnější současnou knihou v kontextu alkoholové politiky je *Alcohol, No Ordinary
Commodity* od autorů Babora et al. (2003), třetí titul v ediční řadě publikací vydaných pod
záštitou WHO, kterou napsali vědci zabývající se fenoménem alkoholu v zemích s kulturou
ambivalence. Protože v zemích s kulturou ambivalence je alkohol vnímán jako zásadní pro-
blém po mnoho desetiletí, investovaly tyto země do výzkumu fenoménu alkoholu značné
prostředky, zatímco země s kulturou tolerance to neudělaly. V důsledku toho je dnes velký
počet význačných vědců zkoumajících fenomén alkoholu ze zemí s kulturou ambivalence,
a naopak téměř žádný jejich protějšek ze zemí s kulturou tolerance.

Abychom předešli nedorozumění, budiž řečeno, že knihu *Alcohol, No Ordinary Commodity*
napsala jedna z největších vědeckých autorit v oblasti alkoholové politiky. Kniha podává
dobrý přehled relevantní empirické literatury, ve většině případů analyzuje rozpory a nejed-

6 Pittman, ve vztahu k užívání alkoholu, rozlišuje mezi „kulturami abstinence“ (abstinent cultures), „kultu-
rami ambivalence“ (ambivalent cultures), „permissivními kulturami“ (permissive cultures) a „nadměrně
permissivními kulturami“ (over-permissive culture).

noznačnosti na tomto poli bádání zcela realisticky a připouští, že výsledky jsou mnohem méně konzistentní a nezvratné, než bychom si přáli. Bezpochyby ji lze přijmout jako standardní vědeckou publikaci v oboru. Na druhou stranu je třeba zmínit, že je psána jasně z pohledu kultury ambivalence a závěrečná shrnutí nepoukazují na nejistoty, rozpory a nejednoznačnosti uváděné v hlavním textu. Autoři dospívají k velmi jasným závěrům, čímž vyvolávají dojem takové míry platnosti a spolehlivosti, k jaké je uvedený přehled vědeckých důkazů vůbec neopravňuje. Politiky, kteří čtou pouze shrnutí a kteří dávají přednost jednoduchým a nesporným závěrům, tak jejich doporučení nematou. Tím se kniha stává užitečným nástrojem v rukách aktivistů nakloněných tradičním paternalistickým strategiím kontroly alkoholu v severní Evropě a téměř nezpochybnovaným pilířem debaty o evropské alkoholové politice.

Ústřední myšlenkou díla je to, že všechny země by měly přijmout návrhy kolektivu jeho autorů, jež jsou předkládány jako alkoholová politika založená na důkazech. Autoři píší:

S rostoucí vědomostní základnou a vyspělostí adiktologie dnes existuje skutečná příležitost investovat do alkoholových politik založených na důkazech jakožto nástroje politiky veřejného zdraví (Babor et al., 2003).

Paternalistické/kontrolní strategie, které autoři podporují, jsou vychvalovány jako „levné a účinné“ a spočívají v omezení počtu míst maloobchodního prodeje alkoholických nápojů, zkrácení jejich otevřací doby, ve výrazném zvýšení spotřebních daní z alkoholu a v přísných postizích za porušení zákona. Všechny možnosti demokraticko-emancipační strategie, jež jsou v souladu s *Ottawskou chartou*, jako je primární prevence, zdravotní osvěta, podpora zdraví a dlouhodobá léčba, jsou soustavně odmítány jako „nákladné a neúčinné“.

I přes jasná doporučení od kolektivu autorů ohledně alkoholové politiky nikde nestojí ani zmínka o etických otázkách. Implicitním předpokladem je to, že jestliže kterékoli opatření ke snížení konzumace alkoholu přináší výsledky, zvláště pokud pro stát neznamená další vysoké náklady, pak musí být nekompromisně přijato. Takovými otázkami, jako například zda vedení demokratické společnosti má právo paternalizovat, kontrolovat a trestat drtivou většinu konzumentů alkoholu, u níž problémy s alkoholem nikdy nevzniknou, kvůli menšině, jež problémy s alkoholem mít bude – řečeno slovy P. J. Lloyda (1985), „trestat mnohé za hříchy nepatrné hrstky lidí“ – se kniha vůbec nezabývá. Nijak nezohledňuje ani skutečnost, že dramatické zvýšení cen alkoholu má malý dopad na bohaté konzumenty, ale citelně zasahuje chudší vrstvy společnosti. Jak je uvedeno výše, shrnutí vůbec nezmiňuje, že empirický základ svědčící ve prospěch závěrů knihy je výrazně méně nezvratný, než by čtenář shrnutí možná čekal. Avšak například analýza vývoje v oblasti alkoholu v Rakousku je v přímém rozporu s mnoha závěry publikace kolektivu autorů pod vedením T. F. Babora, jak zcela jasně ukázaly práce A. Uhla et al. (Uhl et al. 2005, Uhl, 2005).

Dopady daně z ovocných alkoholických nápojů (alcopops) v Německu a „pilátský klam“

Každý vědec erudovaný ve statistice si je vědom toho, že souvislost se nesmí zaměňovat s kauzalitou a že většina dat neumožňuje usuzovat na příčinný vztah, aniž uplatníme další, více či méně pravděpodobné předpoklady. Nekritické vyvození přímého závěru při současném výskytu doprovodných proměnných se označuje jako klam typu „*cum hoc ergo propter hoc*“⁷ a ještě více jevy následují po sobě, pak jako klam typu „*post hoc ergo propter hoc*“⁸. Problém vědců spočívá v tom, že se neustále ocitají v situacích, kdy jejich protějšky očekávají nepodmíněné, jednoduché, jednoznačné a zdánlivě dobře potvrzené příčinné interpretace jevů, které však vědci poctivě vytvořit nemohou. Jednou možností vědce, jak řešit toto dilema, je tyto problémy otevřeně přiznat, formulovat přijatelné předpoklady explicitně, předložit transparentní argumentaci o těchto předpokladech (s odvoláním na existující vědecké důkazy, logiku a přijatelnost), interpretovat dostupná data na základě těchto předpokladů a připustit dvojnáznosti, nejistoty a další problémy v závěrech.

Druhou možností je definovat výzkumné otázky a popsat prostě výsledky bez interpretace. Vědec může za takových okolností ustoupit do pozadí a držet se výhradně popisu, přičemž ví, že požadované kauzální závěry vyvodí jiní, aniž by si on sám musel „špinit ruce“. Navození situace tak, že ostatní se nevědomky dopustí omylu – bez ohledu na to, zda je to záměrně, nebo ne – označil G. N. Curtis termínem „logická past“ („booby-trap“): „jazyková osídla, která sama o sobě nejsou omylem, ale mohou způsobit, že někdo jiný se nevědomky omylu dopustí“. Jestliže jsou vědci opravdu přesvědčeni, že stačí zůstat u popisu v situaci, kdy se ani oni sami v datech nedokážou vyznat, pak se sami dopouštějí vážného klamu. Podle analogie s biblickým příkladem Piláta, který si umyl ruce, aby se zbavil viny za rozsudek nad Kristem, se zde nabízí výraz „pilátský klam“ nebo výraz „klam, kdy autor zůstane čistý a nechá ostatní dopustit se chyby, kterou sám implicitně naznačil“. Zůstat výhradně u popisu a očekávat, že se čtenář dopustí všech logických omylů nezbytných k dosažení těchto závěrů, o nichž je přesvědčen vědec, se rozhodně nedá nazvat vědeckou objektivností. Jestliže k tomu dojde neúmyslně, jedná se o určitou formu nevědomosti, a jestliže záměrně, pak je to velmi zákeřný způsob, jak někoho uvést v omyl.

Vědecká literatura je plná příkladů těchto „pilátských klamů“. Dobrým příkladem z nedávné doby je hodnocení nového německého zákona o ovocných alkoholických nápojích (tzv. alcopops)⁹. Německo zavedlo novou zvláštní daň z těchto nápojů a téměř ihned poté, co byla zavedena, jejich prodej dramaticky poklesl. Tato skutečnost nasvědčuje tomu, že pití ovocných alkoholických nápojů vyšlo z módy nezávisle nebo téměř nezávisle na zavedení nové daně. Cíle nové daně byly charakterizovány pouze popisně: „Zákon usiluje o snížení konzumace

7 Pozn. překl.: Při způsobu argumentace *cum hoc ergo propter hoc* („současně, tedy proto“) se dokazuje, že pokud dva jevy proběhly současně, musí spolu kauzálně souviset. Přitom se nebere ohled na žádné jiné faktory, které mohou být příčinou těchto jevů.

8 Pozn. překl.: Způsob argumentace *post hoc ergo propter hoc* („následně, tedy proto“) se vyskytuje, když někdo prohlásí za příčinu nějaké události jev, který se stal před touto událostí, aniž tyto jevy mají nějakou souvislost.

9 Alcopops jsou předmixované alkoholické nápoje, obvykle prodávané v malých lahvích o objemu méně než 250 ml, s průměrným obsahem alkoholu o něco vyšším, než má průměrné pivo. Bývají kritizovány za to, že kvůli své sladkosti a módnímu designu jsou lákadlem především pro nezletilé.

ovocných alkoholických nápojů zavedením vyšších cen." Centrum pro zdravotní osvětu Spolkové republiky Německa (BZgA, 2005) se rovněž vyjádřilo pouze popisně, když uvádělo výsledky hodnocení dopadu této daně:

Vývoj spotřeby ovocných alkoholických nápojů (alcopops) i celkové spotřeby alkoholu se ubírá žádoucím směrem... Spotřeba ovocných alkoholických nápojů mezi dvanácti- až sedmáctiletými v letech 2004 až 2005 významně klesla co do četnosti konzumace i konzumovaného množství.

Jinými slovy, autoři nikdy výslovně neuvodili, že mezi novou daní a poklesem prodeje existuje příčinný vztah, ale nikdy ani nevyzvali k obezřetnosti při interpretaci výsledků a nikde se neobjevil ani nejmenší náznak toho, že tato spojitost může být pouhou shodou okolností. Na základě této zprávy německé ministerstvo financí (BMF, 2005), které studii původně zadávalo, ji interpretovalo bezvýhradně a výslovně tak, že prokazuje příčinný vztah: „Závěr je ten, že zavedení daně z ovocných alkoholických nápojů zvýšilo jejich cenu, což způsobilo značný pokles poptávky." Nikdo neprotestoval.

Konflikt mezi výrobcí alkoholických nápojů a veřejným sektorem a „falešné dilema“

Když mají rodiče obavu, že bude těžké přesvědčit malé dítě, aby šlo hned spát, je oblíbeným trikem zeptat se „Chceš si nejdřív vyčistit zuby a pak si obléct pyžamo, nebo to chceš udělat obráceně?" Tím dítě přimějí, aby si myslelo, že existují pouze dvě možnosti a také že se může samo svobodně rozhodnout. Jestliže mají rodiče štěstí, dítě si neuvědomí, že nejlákavější třetí možností by bylo zůstat ještě vzhůru. Vidět pouze dvě možnosti, jestliže ve skutečnosti existují více než dvě, se nazývá „falešné dilema" (Curtis, 2006). Podobnou strategii v současnosti uplatňují zastánci přísné restriktivní alkoholové a tabákové politiky. Prezентují tuto věc výhradně jako souboj mezi velmi silným odvětvím alkoholických nápojů a tabákových výrobků a nedostatečně financovaným sektorem veřejného zdravotnictví a někdy dokonce požadují, aby se vědecký výzkum bezpodmínečně přidal na stranu veřejného zdravotnictví, aby se vyvážily některé nerovnosti. Toto omezené bipolární vidění zakrývá skutečnost, že v tomto konfliktu jsou více než dvě zainteresované strany. Za partnery v této debatě nejsou považováni například spotřebitelé, kteří považují kouření cigaret a/nebo pití alkoholu za nezczitelné právo, nebo lidé pracující ve výrobě a prodeji těchto komodit.

Jsou konopné látky nebezpečné? a „falešné dilema“

Běžná otázka ohledně konopných látek zní: „Jsou neškodné, nebo škodlivé?" Protože tato otázka se objevuje vždy v souvislosti s možnostmi konopné politiky, je implicitním etickým předpokladem, že nebezpečné předměty a činnosti je třeba zakázat. Chybnost této otázky spočívá v tom, že kontinuální kvantitativní škála „rizika nepříznivých důsledků" je prezentována jako dichotomie – neškodný verus škodlivý. Taková dichotomie vyžaduje definici přesných hraničních bodů. Překládat věc jako dichotomii je znovu příkladem situace, kdy jde o „falešné dilema".

Je známou skutečností, že málokteré jednání je zcela bez rizika. Někteří lidé se udávají, když se chtějí napít vody ze sklenice, jiní si zlámou vaz, když spadnou z postele a mnozí zemřou při řízení motorového vozidla nebo lezení v horách. Nikdo však nikdy neuvažoval o tom, že by pití vody, spaní v posteli nebo řízení motorových vozidel prohlásil za nezákonné a jen nemnozí se dožadovali toho, aby bylo prohlášeno za nezákonné horolezectví. Jak je patrné, implicitní prostá etická zásada, že vše nebezpečné musí být zakázáno, nemá nejmenší naději, že bude přijata jako základní princip, jestliže bude stanovena výslovně a uplatněna všeobecně. Pouze několik málo jedinců však bude protestovat, jestliže budou konfrontováni s takovou implicitní zásadou v oblastech, v nichž podporují přísnou kontrolní politiku. Logika se nám vždy hodí, jestliže slouží k vyvrácení závěrů, jež člověk odmítá emocionálně, avšak málokdy ji oceníme, jestliže překáží závěrům, které člověk emocionálně přijímá.

Vědci by měli být schopni přinejmenším povznést se nad tento subjektivní přístup. Adekvátní výzkum ohledně nebezpečí souvisejících s užíváním konopí nebo jinými aktivitami by měl posoudit různé dimenze rizik, a to kvantitativně. Adekvátní výzkum by měl také porovnávat rizika nejrůznějších legálních a nelegálních aktivit a posoudit objektivní a subjektivní přínosy, které tato rizika vyvažují. Prostá otázka „Jsou konopné látky nebezpečné?“ je ukázkovým příkladem toho, že nejen odpovědi, ale také otázky mohou být zcela mylné.

Teorie vstupní brány a „klam *post hoc ergo propter hoc*“ a „klam asociačně zatížených slov“

Teorie vstupní brány (tzv. gateway theory), která tvrdí, že konzumace konopných látek je spojena se zvýšeným rizikem následného užívání heroínu, je už mnoho desetiletí velmi oblíbeným argumentem v diskuzi o konopné politice. Tato teorie ani nebyla nikdy konkretizována s dostatečnou přesností tak, aby bylo možné dospět na jejím základě k seriózním závěrům. Skutečnost, že většina uživatelů heroínu dříve užívala konopné látky, je některými lidmi interpretována jako důkaz, že konzumace konopných látek kauzálně zvyšuje riziko pozdější konzumace heroínu – klasický logický klam *post hoc ergo propter hoc* (chybná časová následnost) (Curtis, 2006).¹⁰ Stejně neadekvátní je odmítnutí existence příčinného vztahu mezi konzumací konopných látek a heroínu s argumentací, že všichni uživatelé heroínu dříve konzumovali nejen konopné látky, ale také mléko, protože konzumace konopných látek a konzumace heroínu mezi sebou korelují, zatímco v případě mléka a heroínu tomu tak není.

Je velmi příznačné, že podpora teorie vstupní brány je prakticky synonymem pro odmítání liberální konopné politiky a že odmítání teorie vstupní brány je synonymem pro podporu takové politiky. To je z hlediska logiky stěží pochopitelné, protože liberální nizozemská konopná politika je výslovně založena na přijetí teorie vstupní brány, přičemž vztah vysvětluje sociálními faktory. Nizozemská politika byla zavedena proto, aby trh s konopím oddělila od trhu s heroinem, a tak předešla tomu, že uživatelé konopných látek budou vystaveni zvýšenému riziku kontaktu s heroinem. I tehdy, jestliže vztah mezi konzumací konopných látek a heroínu nelze vysvětlit sociálními faktory, ale pouze individuálními, danými zvýšenou náchylností

10 Argumentace *post hoc ergo propter hoc* označuje domněnku, že právě proto, že jedna věc následuje po jiné, byla způsobena touto jinou věcí.

k užívání drog, by to neopravňovalo ke striktní konopné politice. Jestliže dvě látky slouží k podobné funkci a intervence jednu z nich učiní méně dostupnou, očekávali bychom, že druhá látka se stane populárnější. Ekonomické teorie tvrdí, že jestliže má někdo rád jablka a hrušky, pak tím, že jeden z těchto dvou druhů ovoce učiníme nedostupným, velmi pravděpodobně stoupne konzumace druhého. Je například docela dobře možné, že vyšší prevalence užívání konopných látek v USA je důsledkem toho, že sehnat alkohol je pro mládež velmi obtížné.

Celkem vzato, teorie vstupní brány je velmi dobrým příkladem toho, jak se dvě skupiny snaží získat podporu právě pro tu svou alternativu protidrogové politiky tím, že termín „teorie vstupní brány“ používají především kvůli jeho konotacím, což metodologové nazývají „klamem asociálně zatížených slov“ (Curtis, 2006)¹¹, třebaže jeho významový obsah, jestliže jej analyzujeme logicky, svědčí ve prospěch politiky právě opačné.

Spotřeba alkoholu a dopravní riziko a „klam zatajeného důkazu“

Nejnámějším projektem zkoumání vztahu mezi konzumací alkoholu a dopravními riziky je studie z Grand Rapids, jejímž autorem je Borkenstein et al. (1964). Jednalo se o velmi dobře navrženou, rozsáhlou terénní studii případů a kontrol, která posloužila jako vědecký základ pro zavedení konkrétních hodnot povolených limitů koncentrace alkoholu v krvi v mnoha evropských zemích. Při analýze dat autoři dospěli k nečekanému zjištění. Riziko dopravních nehod bylo poloviční u řidičů s obsahem alkoholu v krvi kolem 0,02 % oproti řidičům, kteří byli zcela střízliví. Původní interpretace byla, že malé množství alkoholu zlepšuje řídicí schopnosti, a tento fenomén byl označen jako „Grand Rapids Dip“. Když Hurst (1973) opětovně data analyzoval podle úrovně řidičů s podobnou konzumací alkoholu, zjistil, že riziko způsobení dopravní nehody pod vlivem alkoholu se zvyšuje konstantně s rostoucí koncentrací alkoholu v krvi, avšak zjistil také, že abstinenti a téměř abstinenti jsou ve střízlivém stavu více než čtyřikrát nebezpečnější než střízliví konzumenti alkoholu. Každodenní konzumenti alkoholu podle této analýzy dosáhli úrovně rizika, jakou vykazovali střízliví abstinenti, teprve tehdy, když měli hladinu 0,1 % – což je dvakrát více než limit, který je dnes pro řidiče povolen ve většině evropských zemí. Edwards et al. (1994), autoři titulu předcházejícího výše zmíněné knize *Alcohol, No Ordinary Commodity*, se rozhodli popsat pouze první z obou účinků, tedy ten, že jakékoli množství alkoholu zvyšuje riziko dopravních nehod, a neuvést ani zmínku o druhém účinku, tedy o tom, že abstinenti a téměř abstinenti ve střízlivém stavu představují významné dopravní riziko. Aby tuto druhou skutečnost zakryli, označili úroveň rizika při hladině alkoholu v krvi 0 % jako 1, čímž zakryli to, co nechtěli sdělit – klasický „klam zatajeného důkazu“, což je z vědeckého hlediska stěžejí ospravedlnitelné (Uhl et al., 2005).

¹¹ „Klam asociálně zatížených slov“ označuje úmyslné použití předpojatých výrazů.

Ekonomické náklady zneužívání látek a „naivní omyl“

Autoři Single et al. (2001) vytvořili mezinárodně uznávanou metodiku pro výpočet a agregaci ekonomických nákladů problémového užívání látek. Podle odhadu tyto náklady představují 2,7 % až 5,0 % hrubého národního produktu (HNP; gross national product) (Single et al., 1997; Collins and Lapsley, 1996). Tyto neuvěřitelně vysoké náklady jsou velmi oblíbeným argumentačním nástrojem ospravedlňujícím výdaje policie, justice, výdaje na prevenci, léčbu, výzkum a výdaje dalších zainteresovaných stran v souvislosti s užíváním látek. Proto je pochopitelné, že odborníci mají jen malou motivaci analyzovat kriticky logiku za těmito čísly. Ze systematické analýzy je rychle zřejmé, že tato úvaha je zatížena mnoha logickými a pojmovými omyly. Je nekonzistentní s perspektivními a cílovými kritérii, vypočítává někdy zcela fiktivní náklady a argumentuje v kruhu. Jako doklad uvádím jen několik příkladů:

- Vzhledem k tomu, že náklady politiky¹² a náklady přímo vzniklé v důsledku daného problému jsou agregovány do jedné částky ekonomických nákladů, vzniká tak zvláštní skutečnost, že náklady na daný problém se trvale tím více zvyšují, čím více investujeme do jeho potlačení. Takto se jakýkoli irelevantní problém, jestliže proti němu budeme bojovat s dostatečnou vervou, bude jevit jako velmi nákladný zásadní problém – což je vysoce iracionální způsob argumentace v kruhu (Wagstaff, 1987).
- Jelikož ztracené roky života jsou kvantifikovány tím, co by průměrný člověk vyprodukoval během jednoho roku, je ekonomická ztráta v případě čtyř narkomanů, kteří zemřou o dvacet let dříve, ekvivalentní ekonomické ztrátě v případě jednoho člověka nenarozeného kvůli antikoncepci nebo jednoho mladého imigranta nevpouštěného do země (Uhl, 2006). Nebere se v úvahu, že neexistující člověk není produktivní, ale že zároveň nemá ani žádnou spotřebu – takže z pohledu třetí strany je výsledek nulový.
- Náklady na léčbu v souvislosti s užíváním látek jsou přičítány jako nákladový faktor, avšak vyrovnávání nákladů, které díky existenci problému nevzniknou, už se v úvahu nebere. Ignoruje se tak například skutečnost, že člověk, který zemře předčasně na cirhózu jater, nemůže zemřít na rakovinu a nikdy nebude potřebovat intenzivní péči ve stáří (Uhl, 2006).
- Protože náklady jsou akumulovány bez ohledu na to, zda jsou, nebo nejsou nevyhnutelné, pak v souladu s logikou těchto výpočtů ekonomických nákladů je ekonomická ztráta toho, že nejsme nesmrtelní, nekonečná (Uhl, 2006).

Mohl bych snadno pokračovat konkrétními podrobnostmi, které ukazují, že to, co je prezentováno jako ekonomické náklady zneužívání látek, je založeno na „naivním omylu“, což je výraz běžně užívaný pro beznadějně nevhodný, zjednodušující chybný výpočet. Při seriózním posouzení představují náklady v souvislosti se zneužíváním látek, které musejí nést třetí strany, pouze malý zlomek toho, o čem se nás snaží přesvědčit publikovaná čísla. V některých případech, jako je například kouření cigaret, může celkový výsledek dokonce vycházet ve prospěch třetí strany. Kuřáci například většinou pracují, platí daně a přispívají do důchodového systému, avšak v průměru umírají mnohem dříve, aniž by čerpali důchod nebo potřebovali ve stáří sociální péči (Uhl, 2006).

12 Náklady politiky jsou náklady na opatření dané politiky ke snížení hmotných a nehmotných nákladů způsobených určitým problémem.

Úmrtí v souvislosti s užíváním látek a „naivní omyl“

Je běžnou praxí odhadovat počet lidí, kteří každoročně umírají v důsledku konzumace alkoholu, nikotinu, drog a v důsledku dalších problémových záležitostí, a čísla obvykle prezentovaná jsou úctyhodně vysoká. Jen málokdo se zajímá o to, co termín „úmrtí v souvislosti s užíváním látek“ vlastně znamená. Tato čísla lze použít k přesvědčování posluchačů detailními údaji při zahajování konferencí nebo jako argumentační nástroj s cílem zdůraznit význam určitých opatření protidrogové politiky. I když „v souvislosti s užíváním látek“ neznamená „v příčinném vztahu s užíváním látek“, ale prostě jen „ve spojitosti s užíváním látek“, většina lidí si okamžitě vyloží tento výraz jako kauzální a dále předpokládá, že konkrétní úmrtí lze připsat na vrub pouze jedné příčině. Obě tyto úvahy jsou chybné a bezvýhodné – znovu výsledek „naivního omylu“.

Je zřejmé, že existuje mnoho okolností a jednání, jež mají dopad na délku lidského života. Některé faktory střední délku života zvyšují, jiné ji snižují. Relevantní faktory jsou nevyčíslitelné a většina z nich působí vzájemně komplexním způsobem. Abych tento problém hned osvětlil: jestliže někdo zemře dříve, než je průměrný věk, kvůli tomu, že cvičil buď příliš málo, nebo příliš mnoho, můžeme ho rozumně nazvat „obětí suboptimálního cvičení“? Jestliže na druhé straně někdo žije déle v důsledku optimálního cvičení, můžeme ho klasifikovat jako „beneficienta optimálního cvičení“? Cvičení nebo jeho nedostatek jistě není jediným chováním, které určuje délku života. Jestliže přijmeme klasifikaci „oběť suboptimálního cvičení“ nebo „beneficient optimálního cvičení“, kolik minut, hodin nebo dní musí tento účinek trvat, aby nás k takové klasifikaci opravňoval? Ještě záladnější případ: představte si, že někdo v důsledku několika různých nepříznivých sociálních a osobních okolností začne trpět depresemi a je na pokraji sebevraždy, ale rozhodne se pro samoléčbu alkoholem, a proto dokáže žít ještě další dva roky, než si nakonec vezme život. Můžeme takového člověka, jehož smrt jasně souvisí s alkoholem, ale který žil díky užívání alkoholu o dva roky déle, právem klasifikovat jako „oběť alkoholu“, nebo je vhodnější označit ho namísto toho za „beneficienta alkoholu“? Dává smysl označit ho za „oběť nepříznivých sociálních podmínek“, „oběť osobních problémů“, „oběť deprese“, „oběť nevhodného systému psychiatrické péče, který problém deprese včas neřešil“ nebo za oběť řady dalších nepříznivých podmínek, které v jeho životě dokážeme nalézt? Není tento člověk zároveň také beneficentem všech život prodlužujících pozitivních podmínek ve svém životě? Myslím, že je zcela zřejmé, že vyčíslovat počet úmrtí v souvislosti s užíváním látek má jen malý smysl a že je nevhodné interpretovat úmrtí v souvislosti s užíváním látek jako úmrtí, která lze kauzálně připsat na vrub užívání látek, a klasifikovat každý případ úmrtí jako smrt z několika různých důvodů zároveň. Pokud se dopustíme posledně uvedeného, dospějeme k celkové výši mnoha stovek procent.

Smysl však má pokoušet se stanovit průměrný počet roků, o něž se lidský život zkrátí v důsledku určité situace, nebo počet roků, o něž se lidský život zkrátí v důsledku invalidity nebo nižší kvality života, pokud tak činíme metodicky správně. Smysl má také vyčíslovat počet obětí, které zemrou ihned po určitých událostech, například po dopravní nehodě, předávkování látkami a tak dále, ale nemá žádný smysl pokoušet se kvantifikovat celkový počet lidí, kteří zemrou v důsledku užívání alkoholu, nikotinu, nelegálních drog atd. (Uhl, 2002).

Debata o protidrogové politice a „falešné dilema“

V rané debatě o protidrogové politice se běžně vyskytovala dichotomie mezi povinnou léčbou a uvězněním. Později se dominantní stala dichotomie mezi legalizací neboli dekriminací a kriminalizací. V důsledku skutečnosti, že v různých zemích se zkouší stále více a více různých variant protidrogové politiky a že vedle toho v rostoucí míře nachází své místo řada nejrůznějších opatření k minimalizaci škod, dopad těchto jednoduchých polarit systematicky mizí, přinejmenším mezi odborníky. V politických a mediálních diskuzích je však nadále realitou tento prostý způsob získávání bodů tím, že někdo spojí své vlastní etické preference s obecně přijímanými strategiemi a uvede to do kontrastu s velmi extrémně formulovanou alternativou, kterou většina společnosti odmítá. V posledně uvedené podobě je tato argumentace obdobou „slaměného strašáka“ (Curtis, 2006), kdy se vytvoří protiargument k vyvrácení falešného argumentu, čímž vlastní argument řečníka získá na věrohodnosti.

Závěr

Poukázat na metodologické problémy a omyly se mezi vědci neseťkává s kladnou odezvou, kdykoli si kritické poznámky berou za cíl právě jejich dílo. Na druhé straně mnozí vědci si rádi poslechnou takové „teoretické věci“, jestliže jsou popsány srozumitelně a jestliže to nemá závažný dopad na jejich každodenní práci. Téměř každý má rád kritickou teorii, pokud pomáhá ohrozit pozice neoblíbených závěrů.

Je možná netypické být přesvědčen o tom, že má smysl uplatňovat základní principy logiky a metodologie na vlastní práci a podobně i na práci druhých. K úloze výzkumníka patří destruktivně zpochybňovat veškeré existující teorie, včetně svých vlastních přesvědčení a oblíbených teorií; tento přístup je pravým opakem úlohy zastávce nějakého názoru, který se snaží systematicky sbírat důkazy, jež svědčí ve prospěch jeho tvrzení, a který se více zajímá o výsledný účinek – v případě nutnosti třeba i uvedením lidí v omyl – než o obohacení lidského poznání.

Výzkumní pracovníci by měli být ochotni zhostit se tohoto obtížného úkolu ve své každodenní práci posílení vědomím, že dosáhnout skutečného pokroku nám umožní jedině aktivní odstraňování logických překážek a nikoliv jejich odsouvání ke svým zákazníkům a mnohdy k sobě samým.

Odkazy

- Babor, T.F., Caetano, R., Casswell, S., et al. (2003) *Alcohol, No Ordinary Commodity. Research and public policy*. New York: Oxford University Press.
- Borkenstein, R.F., Crowther, R.F., Shumate, R.P., et al. (1964) *The Role of the Drinking Driver in Traffic Accidents*. Indianapolis, In: Department of Police Administration, Indiana University (reprinted in *Blutalkohol*. 1974; 11: 1-131).
- BMF. (2005) *Bericht der Bundesregierung über die Auswirkungen des Alkopopsteuergesetzes auf den Alkoholkonsum von Jugendlichen unter 18 Jahren sowie die Marktentwicklung von Alkopops und vergleichbaren Getränken [Report of the Federal Government on the Impact of the Alcopops Law on the Alcohol Consumption of Young People Below 18 Years of Age and Market Developments Concerning Alcopops and Comparable Beverages]*. Berlin: Bundesministerium der Finanzen.
- BZgA. (2005) *Entwicklung des Alkoholkonsums bei Jugendlichen unter besonderer Berücksichtigung der Konsumgewohnheiten von Alkopops [Trends in Alcohol Consumption in Young People, in Particular the Consumption of Alcopops]*. Cologne: BZgA.
- Collins, D., Lapsley, H. (1996) *The Social Costs of Drug Abuse in Australia in 1988 and 1992*. National Drug Strategy Monograph Series, No. 30. Canberra: Australian Government Publishing Service.
- Curtis, G.N. (2006) The fallacy files; www.fallacyfiles.org/index.html (accessed 31 January 2006).
- Deschner, K.H. (2003) *Mörder machen Geschichte [Murderers Make History]*. Basel: Lenos.
- Edwards, G., Anderson, P., Babor, T.F., et al. (1994) *Alcohol Policy and the Public Good*. Oxford: Oxford University Press.
- Hartnoll, R. (2004) *Drugs and drug dependence: linking research, policy and practise*. Background paper presented to the Pompidou Group's Strategic Conference on Connecting Research, Policy and Practice, 6-7 April 2004. Strasbourg, Council of Europe Publishing.
- Hume, D.A. (1951) *A Treatise on Human Nature. Book 3 of Morals, Part I, of Virtue and Vice in General*; 1740. In: Watkins, F. (ed.) *Theory of Politics*. Edinburgh: Nelson and Sons.
- Hurst, P.M. (1973) Epidemiological aspects of alcohol in driver crashes and citations. *J Safety Res.* 1973; 5: 130-147.
- Lloyd, P.J. (1985) The economics of regulation of alcohol distribution and consumption in Victoria. *Aust Econ Rev.* 1985; 12: 16-29.
- Moore, G.E. (1960) *Principia Ethica*. Cambridge: Cambridge University Press; 1903 (second paperback edition, 1960).
- Pirie, M. (1985) *The Book of the Fallacy*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Pittman, D.J., ed. (1967) *Alcoholism*. New York: Harper & Row.
- Sackett, D.L., Rosenberg, W.M.C., Gray, M., et al. (1996) *Evidence-based medicine: what it is and what it isn't (editorial)*. *BMJ.* 1996; 312: 71-72.
- Single, E., Robson, L., Easton, B., et al. (2001) *International Guidelines for Estimating the Costs of Substance Abuse. Summary of 2001 Edition*. Ottawa: Canadian Centre on Substance Abuse.
- Single, E., Robson, L., Xie, X., et al. (1997) *The Costs of Substance Abuse in Canada*. Ottawa: Canadian Centre on Substance Abuse.
- Uhl, A. (2006) Darstellung und kritische Analyse von Kostenberechnungen im Bereich des Substanzmissbrauchs [Description and critical analysis of cost calculations in the field of substance abuse]. *Sucht.* 2006; 52: 121-32.
- Uhl, A. (2005) *Alkoholpolitik und wissenschaftliche Forschung [Alcohol policy and scientific research]*. Aufsatz zum Vortrag „Wirksamkeit struktureller Prävention“ bei der DHS Fachkonferenz „Suchtprävention“ [„Effectiveness of structural prevention“ to the Symposium „Prevention in Addiction“ of the German Centre on Addiction problems], 8-10 November 2004, Bielefeld. Vinna: Ludwig Boltzmann Institut für Suchtforschung.

- Uhl, A., Beiglböck, W., Fischer, F., et al. (2005) Alkoholpolitik in Österreich: Status quo und Perspektiven [Alcohol policy in Austria: status quo and perspectives]. In: Babor, T.F., Caetano, R., Casswell, S., et al., eds. *Alkohol: Kein gewöhnliches Konsumgut. Forschung und Alkoholpolitik [Alcohol: No ordinary Commodity]*. Göttingen: Hogrefe.
- Uhl, A. (2002) Todesfälle durch Substanzkonsum. Wie sinnvoll ist dieses Konzept? [Substance-related death. How sensible is this concept?] *Wien Z Suchtforsch.* 2002; 25: 23-32.
- Uhl, A. (2000) The Limits of evaluation. In: Neaman, R., Nelson, M., Solberg, U., eds. *Evaluation: A key tool for improving drug prevention*. EMCDDA Scientific Monograph Series No. 5. Lisbon: European Monitoring Centre for Drugs and Drug Addiction (EMCDDA).
- Wagstaff, A. (1987) Government prevention policy and the relevance of social cost estimates. *Br J Addiction.* 1987; 82: 461-467.
- World Health Organization (1986) *Ottawa Charter*. Geneva: World Health Organization.

Alfred Uhl

Jak maskovat etické otázky ve výzkumu závislostí

Jestliže je myšlení příjemné, pak ještě nezačalo

Vydal/ Úřad vlády České republiky, 2008

1. vydání v jazyce českém

Redakčně uzavřeno 25. března 2008

Design Missing-Element

Sazba Vladimír Vašek

ISBN 978-80-87041-39-0

JAK MASKOVAT ETICKÉ OTÁZKY VE VÝZKUMU ZÁVISLOSTÍ JESTLIŽE JE MYŠLENÍ PŘÍJEMNÉ, PAK JEŠTĚ NEZAČALO

■ Cílem autora publikace je popsat a analyzovat některé běžné logické klamy ve výzkumu závislosti – zvláště pak některé klamy, které maskují etické otázky – ilustrované jednoduchými příklady. Mnohé z omylů a souvisejících praktických příkladů zde rozebíraných nejsou pro vědce nijak obtížně pochopitelné a jsou mezi metodiky a epistemology dobře známy už dlouho. Uváděné příklady jsou dle autora spíše nesystematickým výběrem neobvyklých pohledů na věc, popisem logických chyb a rozbořením metodologických problémů, které předkládá s cílem zdokonalit jak uvažování podle kritických vědeckých vodítek, tak přemýšlení o etickém základu praktických závěrů.

■ Publikaci čtenářům předkládá Národní monitorovací středisko pro drogy a drogové závislosti, které je pracovištěm Úřadu vlády České republiky. Plné znění této publikace, dříve vydané publikace a informace o připravovaných publikacích najdete na webové stránce www.drogy-info.cz v sekci Publikace. Distribuci zajišťuje vydavatel.

Neprodejné